

Tandori, a versrajzoló

*Hommage à Tandori Dezső
In memoriam Korniss Dezső*

Írásom nem tekinthető műelemzésnek, Tandori Dezső költő képzőművészeti tevékenységét ismertető tanulmánynak. Inkább tisztelgés ez, két mester előtt, akik néhány éven keresztül együtt dolgoztak, egymást inspirálva és egymásból merítve ötleteket, gondolatokat, erőt és bátorságot. Nem pusztán két ember, egy költő és egy festő baráti egymásra találása volt ez, hanem igazi szellemi műhely, együtt gondolkodás és együtt alkotás egy kicsiny szigeten, egy alig néhány négyzetméteres kis területen, mely mégis a szellemi kalandok kimeríthetetlen gazdagságát nyújtotta mindkettőjüknek. Az egyik mester Tandori Dezső, aki *Egy talált tárgy megtisztítása* című kötetével a magyar költészet legradikálisabb megújítói közé lépett, aki hatalmas életművel döntő mértékben hozzájárult a hetvenes és nyolcvanas évek hazai irodalmi gondolkozásának megváltoztatásához, s aki szinte valamennyi irodalmi műfaj területén sajátosan „tandoris” művet alkotott. A másik mester Korniss Dezső, aki már főiskolás éveitől kezdve a magyar avantgárd képzőművészet meghatározó személyiségei közé tartozott, akinek nevével éppúgy összeforrott a „szentendrei iskola”, mint az „Európai Iskola”, a szürrealizmus éppúgy, mint az absztrakció, aki mindvégig kompromisszumok nélkül élt és dolgozott, keményen és következetesen, de mindig készen az újításra és változtatásra; s aki éppen e szám megjelenésekor lenne nyolcvanéves.

Tandori és Korniss barátsága még a hetvenes évek elejére nyúlik vissza. Azonban a közösen készített „vers-rajzok” (vagy szöveges képek) gondolata csak a hetvenes évek végén merült fel. Tandori ekkoriban szinte mindennapos vendég volt Korniss Molnár utcai lakásában, ahol Korniss a konyhában dolgozott, mivel a lakás többi részét raktárnak használta. Ekkor még nála voltak az Európai Iskola éveit és a korai ötvenes évek alatt készített szürrealista olajképek, a zománccsurgatások és a morbid humort megdöbbenítő képi leleménnyel párosító kollázsok, valamint százszámra a tenyéryni Illuminációk. Tandori ekkorra már kialakította „indigós módszerét”, ami lényegében két paradoxonon alapult: egyrészt a sokszorosítás (sokszorosíthatóság) és az egyszeriség (egyediség) ellentmondásán, másrészt pedig a láthatatlanság mozzanatán. Ugyanis Tandori sohasem láthatja művét a mű készítésének folyamata közben, hiszen az indigó eltakarja. Többet képzel, mint amennyit lát, hiszen csupán az indigólap hátoldalára húzott vonalak árkait lehet látni a rajzolás közben. A mű mindig meglepetés tehát. Különösen akkor, ha az előre kiválasztott vízszintes felület (asztal, falap, valamilyen tárgy felülete, textil — vagy akár egy műalkotás!) frottázs-szerű (azaz dörzsöléssel leképzett) faktúráját is beépíti művébe. A vékony vonalrajz és az eredeti felület leképzésével nyert rajzi szövet egymásbahatolása mindig meglepetéssel szolgál. Hol az eredeti felület nyeli el az intellektuális programot hordozó vonalrajzot, hol viszont éppen fordított a helyzet, mivel a szellemi építmény rendeli maga alá a természeti mozzanatot, az érintetlen, nem Tandori által készített eredeti faktúráját.

Amikor azonban Tandori a Korniss által 1945 és 1948 között készített Illumináció-sorozat egyik alapképletét, az ARC/ABLAK/KERESZT-motívumot használja fel, sablon alakjában, frottázs készítéséhez, a fentebb leírt viszony összetettebbé válik. Az eredeti alap itt nem természeti, nem érintetlen, nem egy dologi adottság, csupán nem Tandori-mű: egy másik művész alkotta forma. A kartonból készített sablon viszont az indigó-rajzok és frottázsok sorozatában az állandó elemet szolgáltatja, hasonlóan az asztal lapjának ereztéhez, a papírlap alá tett textildarab textúrájához, vagy egy falevél felületéhez. A Korniss-műből sablon, a sablonból „közömbös” faktúra válik, melyre ráépül a Tandori-rajz (amit természetesen Tandori „menet közben” nem láthat, hiszen eltakarja az indigó lap). A végeredmény minden lapon más: a konkrét rajzolás, dörzsölési, préselési, másolási folyamatok, a kéz könnyűsége vagy erősebb nyomása, a ceruza biztonságos vagy tétova vezetése, a pillanatnyi rajzi rögtönzések és ellenőrizhetetlen gesztusok döntően megváltoztatják a lapok karakterét. S Tandorit — többek között — éppen ez a kiszámíthatatlanság, éppen ez a mindig másfelé fordulás, éppen ez a betervezett meglepetés érdekelte leginkább.

Interpretáció ez a mű: egy másik alkotó jellegzetes motívumának sajátos grafikai interpretációja. Tandori újrainrja a kornissi formát, miközben a sajátjává teszi. Távoli emlékképként idézi fel az arc-ablak-kereszt egymásmellettegységével nyert, rendkívül zárt, ideogrammszerű motívumot, miközben telíti a pillanatnyi rögtönzések és ötletek gazdag sokféleségével.

Interpretáció, írtam az előbb, de ez nem meríti ki a Tandori-mű programját. Mert amennyire kiindulópont a Korniss-mű, éppen annyira el is tűnik egy új, „tandoris” világban, melyben szöveg, szó, betű és rajz, faktúra, tér egyetlen új minőséggé olvad össze. Egy új közeg keletkezik, melyben a felidézett elemek egyként emlékeztetnek valami ismeretre és élénk tárnak valami eddig soha nem látott, ismeretlen minőséget. Természetként jelennek meg, mikrokozmoszként, melynek részleteit nehéz feltárnunk és számba vennünk, oly végtelenül gazdag a felület. A Tandori-mű a bensővé tett természet, a megszemélyesített történelem, a konstruált szellemi mikrokozmosz allegóriája. Allegória a technika szintjén, hiszen a bensővé tétel az eltakarás gesztusával kezdődik: Tandori eltakarja az adott valóságot, elfedi a „talált tárgyat” (ami itt egy másik művész alkotása), fekete indigóval burkolja be azt, ami volt. S így a valóság és a létrehozandó új mű közé egy átlátszatlan, selymes, sejtelmes fekete függöny kerül. Egyetlen gesztus képes csak a két szféra, azaz az „eredeti”, az „adott” és a „keletkező”, a „létrehozott” között közvetíteni: a legszemélyesebb, csak Tandorira jellemző kéznyom, a személyes érintés.

S a személyes érintés itt varázserejű: nyomán egy új világ születik, a Tandori-mű egyszemélyes mikrokozmosza. Amikor a fekete függöny fellebben, nem csupán mi, a nézők láthatjuk meg a művet, hanem maga az alkotó, maga Tandori is. Az eltakarás és a leleplezés ennek az alkotói folyamatnak első és utolsó rituális gesztusa. Kezdet és vég mindkét gesztus, hiszen az eltakarás az adott világ végét, s a kreatív folyamat kezdetét jelenti; a fekete függöny fellebbentése pedig a mű immár autonóm világának kezdete, a világosságra kerülés, a megszületés allegorikus aktusa, mely egyben a sötétség végét, a homályban, bizonytalanságban való tapogatózás végét, az ismeretlenben tett utazás végét jelenti.

Éppen tíz évvel ezelőtt, 1978 decemberében állítottuk ki Korniss Dezső Illuminációit, oly hosszú idő után ismét, a Hatvany Lajos Múzeumban. A kata-

lógus címlapját ugyanaz az ARC/ABLAK/KERESZT-motívum díszítette, amit Tandori a maga frottázsaihoz felhasznált. A katalógus első oldalán ott találjuk Tandori egyik legszebb, legmélyebb Kornisshoz írt versét, „Az arc állványai; illumináció”-t. Ebben Tandori maga adja meg az Illumináció-frottázsok értelmezési kulcsát, ami — mint minden igazán nagy költőnél — természetesen egy értelmezési kulcs valamennyi Tandori-műhöz is:

*És át-tekingene, hogy tőlünk lenne, minket;
és az nem hangzana, amit végtére mondhat,
aki két vázon át néz már-egy nélkülét;
s nem is hiába volt, ha tüntét észrevetted.*

A két váz: az ABLAK és a KERESZT. Az ABLAK: a kitekintés, az egyik világból a másikba való átlátás, az önmagunkból való kilépés allegóriája. A KERESZT: világmagyarázat, a szellemi és az anyagi szféra, a növekedés, törekvés, fejlődés, illetve az állandóság, a bizonyosság, a megállapodottság egységének jele, mondriani, malevicsi motívum, az újjáalkotott világ emblémája, Korniss és Tandori közösen használt szignálja, kozmikus ideogramm, a személyen túli rend jelképe, Legkülső kör: a KERESZT. Az átvezető motívum, a közvetítés, a kitekintés, a valahonnan valahová való átlátás, a megértés motívuma: az ABLAK. Mindkettő közös tengelye a függőleges és az azt derékszögben metsző vízszintes vonal. S a legbelső kör, ami az egész konstrukciót személyessé, hitelessé, élettél telivé teszi: az ARC. Az egyes ember arca, a személyes képmás, az Én burka, Korniss, Tandori tekintete, az emberi tekintet, a személyes lét törekény, kiszolgáltatott, esendő és mégis olyan fájdalmasan szép, igen: SZÉP formája, az érzéki, egyedi, egyszeri forma: a személyes sors ragyogása. Aki ezzel a tekintettel néz szembe egyszer, az megérti Tandori gyönyörű, okos, rezignálatlan emelkedett, felejtethetlen sorait:

*aki két vázon át néz már-egy nélkülét;
s nem is hiába volt, ha tüntét észrevetted.*